

OĞUZ VƏ ŞƏKİ RAYONLARININ MEŞƏ EKOSİSTEMLƏRİNİN FİTOMÜXTƏLİFLİYİNİN TƏDQIQI

Naibə Mehdiyeva*, Ayna Abdullayeva, Ləman Babayeva

AR ETN Botanika İnstitutu, Bakı

**naiba_m@mail.ru*

Planetimizin həyat təminatının əsasında duran bitki aləminin biomüxtəlifliyi bir çox səbəblər üzündən, o cümlədən təbii bitki resurslarının qeyri-səmərəli istifadəsi və ətraf mühitin sənaye tullantıları ilə çirkləndirilməsi nəticəsində getdikcə azalmağa davam edir. Proqnozlaşdırılır ki, itmə təhlükəsinə məruz qalan bitki növlərinin sayı XX əsrin sonunda olan 18 mindən XXI əsrin ortalarına qədər 60 minə kimi artacaqdır. Bəşəriyyətin probleminə çevrilmiş bu prosesin Azərbaycan üçün də ciddi təhdidlər yaratmasını hər kəsdən yaxşı görən Ulu Öndər Heydər Əliyev bu məsələyə, bitki aləminə və ətraf mühitə olan münasibətini də, bu sahədəki siyasətinin istiqamətini də: “bir ağacı kəsən – mənim qolumu kəsir” sözləri ilə ifadə etmişdir.

Müasir dövrdə bitki aləminin və biomüxtəlifliyin qorunmasında nadir və nəslə kəsilməkdə olan növlərin tədqiq edilməsi və onların mühafizəsi üçün zəruri tədbirlərin görülməsi olduqca böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu xüsusat nəzərə alınmaqla, son illər Azərbaycanın botaniki-coğrafi rayonlarından olan Böyük Qafqazın qərb hissəsini əhatə edən Şəki və Oğuz rayonlarında meşə ekosistemlərinin bitki müxtəlifliyinin müasir vəziyyətinin öyrənilməsi və müqayisəli qiymətləndirilməsi üçün çoxsaylı monitorinqlər və tədqiqatlar aparılmışdır. Tədqiqatlar yerinə yetirilərkən multidissiplinar yanaşma təmin edilmiş, müasir botaniki, ekoloji metodlardan, riyazi və kompüter modellərindən istifadə olunmuşdur.

Çöl tədqiqatları zamanı Şəki və Oğuz rayonlarının meşə massivlərində növ tərkibinin və həyatı formaların qeydiyyatı aparılmış və ümumilikdə 45 fəsiləyə, 118 cinsə aid olan 148 növ aşkar edilmişdir. Aparığımız təhlil nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, tədqiqat aparılan ərazidə birləpəlilər arasında daha çox cins və növ sayı ilə seçilən *Poaceae* Barnhart (9 cins, 12 növ), *Orchidaceae* Juss. (7 cins, 8 növ) və *Liliaceae* Juss. (5 cins, 5 növ) fəsilələridir. İkiləpəlilər arasında birinci yeri *Rosaceae* Juss. (15 cins, 18 növ) və *Lamiaceae* Martinov (10 cins, 12 növ) fəsilələri tutur. İkinci yerdə *Fabaceae* Lindl. (3 cins, 8 növ), *Boraginaceae* G.Don. (7 cins, 8 növ) və *Asteraceae* Bercht. & J.Presl (5 cins, 6 növ) fəsilələri yerləşir. 1 cins və 1 növlə qeyd olunan 26 fəsilədir: *Araliaceae* Juss., *Berberidaceae* Juss., *Cornaceae* Bercht. ex J.Presl., *Dipsacaceae* Juss., *Gentianaceae* Juss., *Hypericaceae* Juss., *Lythraceae* J.St.-Hil., *Moraceae* Gaudich., *Rubiaceae* Juss., *Verbenaceae* J.St.-Hil., *Violaceae* Batsch, *Vitaceae* Juss. və s.

Həyatı formalarına əsasən 148 növün 27-si ağac, 16-sı kol, 1-i kol-lian, 12-si birillik ot, 92-si isə çoxillik ot bitkiləridir.

Müəyyən olunmuşdur ki, qeydə alınan növlərin arasında 10-u Qafqaz endemikidir: *Inula orientalis* Lam, *Centaurea phrygia* subsp. *salicifolia* (M.Bieb. ex Willd.) Mikheev, *Tilia rubra* subsp. *caucasica*, *Veronica crista-galli* Stev., *Symphytum caasicum* M.B., *Primula ruprechtii* Kusn. in Delect., *Potentilla thuringiaca* Bernh. ex Link, *Sorbus caucasica* Zinserl., *Populus hybrida* M.Bieb., *Salix phlomoides* M.Bieb.

Tədqiqatın gedişatında nadir bitkilərin (*Danae racemosa* (L.) Moench., *Taxus baccata* L., *Vitis sylvestris* C.C.Gmel., *Crocus speciosus* M.Bieb, *Dactylorhiza romana* subsp. *georgica* (Klinge.) Soo ex Renz & Taubenheim., *Galanthus alpinus* var. *alpinus*, *Limodorum abortivum* (L.) Sw., *Listera ovata* (L.) R.Br., *Ophrys caucasica* (Woronow ex Grossh.), *O. oestriifera* Rchb., *Orchis mascula* (L.) L., *Platanthera chlorantha* (Custer) Rchb., *Punicagranatum* L. *Stevaniella satyrioides* (Spreng.) Schltr.) yayılma yerləri dəqiqləşdirilmiş, GPS koordinatları götürülmüş və fotosəkilləri çəkilmişdir. Bəzi nadir ot bitkilərinin senopopulyasiyalarının populyasiya-ontogenetik səviyyədə qiymətləndirilməsi həyata keçirilmiş, ontogenetik, demoqrafik və morfometrik strukturu tədqiq edilmiş, dəyişilən iqlim şəraitində bioekoloji xüsusiyyətləri öyrənilmiş və GIS tətbiqi ilə növlərin populyasiyalarının xəritələri hazırlanmışdır. Nadir növlərin *ex-situ* mühafizəsi məqsədilə toxumları yığılmış, öyrənilən növlərin populyasiyalarının dinamik inkişafının riyazi və kompüter modelləri qurulmuşdur. Çöl tədqiqatları zamanı alınan məlumatlar Azərbaycan Respublikası "Qırmızı Kitab"ının nəşrlərində (2013, 2023) yer almışdır.

Tədqiqatlarda həmçinin müəyyən olunmuşdur ki, kənd təsərrüfatı və turizm sahələrinin sürətli inkişafı ilə əlaqədar tədqiq olunan rayonların zəngin bitki örtüyü, xüsusilə də nadir və nəsli kəsilməkdə olan faydalı bitkilər ciddi ekoloji təsirlərə və itmə təhlükəsinə məruz qalmaqdadır. Belə şəraitdə antropogen faktorların, eləcə də bəzi təbii amillərin mənfi təsirinin qarşısının alınması, yaxud ən azından minimuma endirilməsi üçün bu ərazilərin bitki örtüyünün qorunması işləri genişləndirilməli və onların elmi əsasları möhkəmləndirilməlidir. Bu baxımdan, elmi tədqiqatların davam etdirilməsi, nəticələrin ümumiləşdirilərək ortaya qoyulması və aidiyyəti dövlət qurumlarına təqdim edilməsi olduqca aktualdır.